

LA VIL·LA A LA CATALUNYA CAROLÍNGIA

GASPAR FELIU¹
Universitat de Barcelona
Institut d'Estudis Catalans

Lliurat el 30 d'abril de 2022. Acceptat el 7 de juny de 2022.

RESUM

L'article consta de dues parts; a la primera es revisa el concepte de vil·la des de l'obra de Ramon d'Abadal fins avui, amb especial atenció a l'aparició del nou paradigma que separa la propietat de les rendes de la propietat fundiària, així com a la difusió del nou concepte a Catalunya. En la segona es discuteixen els components de la vil·la d'època carolíngia a Catalunya com a cèl·lula fiscal bàsica, propietat de la terra, possessió i condicions d'ús del *saltus* i les diferents imposicions que pesaven sobre els habitants. S'estudia també l'augment de la quantitat de terra conreada, l'evolució de la propietat, el paper de l'aprisió, la condició dels conreadors i la decadència de la vil·la.

PARAULES CLAU

Vil·la carolíngia, alta edat mitjana, fisc reial, impostos, alou, aprisió.

1. gaspar.feliu@hotmail.com

The *villa* in the Carolingian Catalonia

ABSTRACT

The article consists of two parts; the first part reviews the concept of *villa* from Ramon d'Abadal's work to the present day, with a particular focus on the emergence of a new paradigm that separates the ownership of villa rents from land ownership as well as with special attention to its spreading in Catalonia. The second part discusses the components of the *villa* in the Carolingian period in Catalonia as a basic fiscal cell, ownership of the land, possession and conditions of use of the *saltus* and the different taxes that weighed on the inhabitants. The increase in the amount of cultivated land, the evolution of property, the role of the *aprisio*, the status of the peasants and the decline of the *villa* are also studied.

KEYWORDS

Carolingian *villa*, early middle age, royal treasury, taxes, property ownership, *aprisio*.

I. EVOLUCIÓ DEL CONCEPTE DE VIL·LA CAROLÍNGIA

Tot i que la documentació no sempre distingeix entre *vil·la* i *vilar*, parlaré només de la *vil·la*; encara que més d'un cop un mateix lloc és anomenat de les dues maneres en un mateix document o en documents relacionats, en teoria, el *vilar* era una divisió de la *vil·la* (se citen moltes *vil·les* amb els seus *vilars*), però també hi ha *vilars* que apareixen sense relació amb cap *vil·la*, molt sovint amb el nom del seu fundador. Tampoc no es tracta d'una qüestió de grandària del terme o del nombre d'habitants: en els dos documents del conegut reconeixement judicial dels drets de Sant Joan de les Abadesses, alguns llocs són anomenats *vil·la* en un document i *vilar* en l'altre (Ordeig, 1999, doc. 119 i 120). La meva impressió és que els *vilars* amb nom de persona, sovint viva o difunta de poc, són iniciatives d'*aprisio* individual consentides o estimulades pel senyor de la *vil·la*, que, igual que els *vilars* dependents d'una *vil·la*, no estan dotats dels drets fiscals sobre el territori que, com veurem, caracteritzen aquesta.²

2. Sobre els *vilars* es pot veure To (1991), p. 214.

1.1. La vil·la en l'obra d'Abadal

La vil·la no va ser un problema que preocupés gaire Ramon d'Abadal, que només hi fa referència tres vegades: a l'estudi introductori al volum III de la *Catalunya carolíngia* (Abadal, 1955, p. 60*-68*) esmenta la vil·la, però no en fa cap caracterització; en canvi a *Els primers comtes* sí que es pregunta què cal entendre per vil·la, vilar o mas, per indicar a continuació que «aquesta qüestió es posa aquí i a tot l'occident europeu i enlloc no s'ha pogut resoldre bé perquè la indeterminació en el significat d'aquells mots és general» (Abadal, 1958, p. 105-106); tot i això, afegeix que a les comarques de muntanya (Abadal es refereix al Ripollès), una vil·la pot ser una casa gran o un agregat de cases o fins i tot un poblet, mentre que a les terres més planes, com l'Empordà, «ens inclinàriem a donar a vila el significat de poble, nascut a redós d'una vil·la romana, d'una església, d'un castell». Finalment, a la *Pre-Catalunya* afirma que de les vil·les romanes n'ha quedat el nom comú, seguit del nom propi de qui establí o fundà la vil·la, i amplia la idea amb la consideració que les cases o masies dels llocs més planers estaven constituïdes per una sèrie d'edificis a l'entorn d'un pati central o cort, imitació del que havia estat el cos central de la vil·la romana (Abadal, 1964, p. 95). Per tant, tot i que no ho diu clarament, sembla que Abadal quan parla de vil·la pensa en un sol propietari i afegeix que si es tractava d'un poble, l'amo o propietari-fundador podia atreure conreadors a qui cedia part de les seves terres, sense que indiqui en quines condicions.

Abadal seguia segurament la concepció de la historiografia europea de l'època, representada a Espanya per Hinojosa (1905), segons la qual la vil·la era un *fundus*, una explotació d'un sol propietari, dividida entre una reserva senyorial i unes tinences en mans de pagesos més o menys lliures; la reserva era conreada per esclaus amb l'ajut dels tinentes, que per les seves terres, a més de censos devien també dies de jova, o sigui dies de treball a la reserva; era una forma d'organització de l'explotació que s'havia originat a l'època del baix imperi.³ Aquest domini bipartit, a l'època carolíngia trobava la seva justificació en l'organització de les vil·les dels monarques francs, ben coneguda gràcies al capitular *de Villis* (Magnou-Nortier, 1994b). Com a pura hipòtesi, m'atreveria a

3. Per a un resum molt i clar d'aquest paradigma i dels seus principals impulsors: SALRACH (1997), p. 105-123.

dir que Abadal no va definir la vil·la precisament perquè no veia clara l'existència del domini bipartit a Catalunya.

1.2. L'aportació de Bonnassie

La concepció «romana» de la vil·la carolíngia es va mantenir en el panorama historiogràfic català fins a mitjans del anys setanta, quan fou publicada la tesi doctoral de Pierre Bonnassie (1975-1976). El mestre francès s'adonà que la vil·la romana era present en la documentació catalana: les transferències de vil·les esmenten els seus límits i una llarga llista de béns que comprenen construccions, terres, pastures, boscos, aigües, trulls, molins, etc., és a dir, tant *l'ager* com el *saltus*, com a pertanyents al propietari de la vil·la, amb l'afegit en molts casos de l'església i les seves rendes: si les coses eren així, diu, Catalunya seria clarament un país d'estructures latifundistes (Bonnassie, 1975, p. 215-218). Però darrere d'aquesta façana, ell mateix observa que la documentació mostra que aquestes vil·les, cedides en pleníssim alou, estaven plenes d'alous, fet que el porta a fer tres afirmacions que impliquen una nova visió de la vil·la. Primera: la vil·la designa un territori amb un grup d'habitatges i un límits clars i immutables. Segona, la propietat de les terres no era igual en totes les vil·les: podia anar d'un sol propietari de terres i rendes a un conjunt d'alous privats, tot i que el cas més corrent era la coexistència d'un senyor i un grup més o menys nombros de propietaris aloers. I tercera afirmació, i més innovadora, existien dues formes d'alienació de la vil·la: d'una banda, el traspàs dels béns materials (cases, terres...) i, de l'altra, de les rendes i els béns públics (erms, aigües, boscos...);⁴ Bonnassie ho exemplifica en una donació de l'any 977 a la catedral d'Urgell que comprèn una vil·la i a més quatre camps i un prat situats dins del territori de la mateixa vil·la (Bonnassie, 1975, p. 218; el document a Ordeig, 2020, doc. 643); la culminació d'aquest procés és la compra de terres feta pel senyor de la vil·la dins del mateix territori d'aquesta.⁵

4. Al mateix temps que Bonnassie, però sense cap relació, la lectura dels documents de la catedral de Barcelona per a la meua tesi doctoral em va portar a parlar d'escissió en el dret de propietat entre les rendes públiques (apropiades) per una banda i la propietat de la terra per l'altra. Vegeu FELIU (1972), p. 22.

5. FELIU (1976), p. 51; BAIGES; PUIG (2019), doc. 139. Per regla general reduiré els exemples a una o dues cites documentals.

Uns anys més tard, Bonnassie (1981), dirigint-se en principi a un públic francès, va acabar d'aclarir el panorama en descriure primer la vil·la bipartida, però afegint que la seva existència va ser limitada en el temps (no hauria començat abans de finals del segle VIII i, per tant, no seria hereva de la vil·la romana), i també en l'espai (no s'estendria més enllà del Loira i el Rin); i afegia que a Occitània, com al sud dels Pirineus, *villa* només era el territori d'un poble, sotmès o no col·lectivament a coaccions senyorials.

1.3. La desconstrucció de la vil·la bipartida

La innovació de Bonnassie respecte a la vil·la respon al seu coneixement de la documentació catalana, però també a una reacció a França, gosaria dir que generacional, contra la concepció de la vil·la com a domini bipartit, limitada primer al cor del regne franc (les terres entre el Loira i el Rin) i desmantellada després com a idea general. Em fixaré només en dos autors que van presentar evidències documentals precises contra la vil·la bipartida: François Bange i Elisabeth Magnou-Nortier.

Va ser Bange (1984, p. 564) qui es va adonar que diversos medievalistes seguidors de la idea de la vil·la bipartida o domanial acabaven constatant que, excepcionalment, en el territori estudiat per cadascun d'ells no n'hi havia rastre. Bange va entendre que no es tractava d'un conjunt d'excepcions, sinó de la regla i, anant més a fons, demostrà que les joves no superaven tres dies a l'any i que fins i tot les rendes en productes o diners eren molt lleugeres, clarament insuficients per a mantenir el suposat sistema de reserva senyorial-tinences pageses, fet que el portà a concloure que la relació entre la reserva i la tinença era molt laxa; i afegí encara que la terra de la vil·la, lluny de pertànyer a un sol propietari, acostuma a estar dividida entre diversos aloers, fins i tot quan consta algú que s'anomena senyor de la vil·la. A més a més, indicà que a l'entorn de Mâcon, que és el territori que estudià, les vil·les són més grans i menys nombroses que els llocs gal·loromans anteriors i que per tant no hi havia continuïtat entre uns i altres. De tot això en conclou que l'essencial de la vil·la és el territori jurídic i administratiu sobre el qual la comunitat rural exerceix els seus drets comunals; de fet, és aquest interès comú i la seva defensa el que cohesiona la comunitat rural (Bange, 1984, p. 533-535). A parer meu, la conclusió no és prou encertada, com veurem en tractar de la propietat del *saltus*, però l'important és la deducció que el domini bipartit era senzillament inexistent.

Bange va dedicar un sol article a l'estudi de la vil·la; en canvi, Elisabeth Magnou-Nortier se'n va ocupar en diversos treballs (Magnou-Nortier, 1982, 1984, 1990, 1993 i 1995) la base principal dels quals són els documents del monestir de la Grassa, tan relacionat amb els comtats catalans; la seva lectura quan en preparava l'edició (Magnou-Nortier; Magnou, 1996) li plantejà molts interrogants sobre l'aplicabilitat del domini bipartit a les terres del sud del Loira, atesa la presència de diversos alous dins d'una vil·la, la poca presència de la jova i l'atribució a la vil·la de béns de naturalesa pública, com boscos, pastures i aigües. La qüestió definitiva que li suscità la lectura dels documents de la Grassa va ser la següent: com es podia disposar d'una part de la vil·la (una meitat, un quart...) sense especificar de quina part es tractava, si en el traspàs d'una parcel·la qualsevol se n'identificaven sempre els límits? La seva conclusió fou que la venda o donació d'una vil·la afectava només les rendes públiques i, en conseqüència, definí la vil·la com un conjunt de rendes degudes pels habitants i conreadors del seu territori, que poden ser traspassades com qualsevol altre bé. Entesa així, la vil·la era principalment un districte fiscal, per regla general en mans de magnats, institucions eclesiàstiques o poderosos locals, la propietat del qual no tenia per què comprendre també la propietat de la terra. Per Magnou-Nortier doncs, la vil·la és la cèl·lula fiscal bàsica, però el mot indica també el territori d'aquesta (*in terminio de ipsa villa*), i també el lloc on es concentra la població que hi habita, el poble, sentit possiblement més tardà, però que acabarà prevalent (Magnou-Nortier, 1990, p. 3352-3356).

Els treballs d'Elisabeth Magnou-Nortier referents a la vil·la tenen un altre aspecte: ella és, juntament amb Walter Goffart (1972 i 1974) i Jean Durliat (1990), impulsora del corrent «fiscalista», que defensa que el sistema impositiu romà es va mantenir fins als temps carolingis com a base econòmica de l'Estat: o sigui, que el fisc ni va decaure gaire en valor ni es va transformar en propietat privada; els fiscalistes no neguen la privatització que s'observa de les terres i rendes fiscals, però consideren els seus obtentors com a intermediaris entre els subjectes als impostos i el tresor reial. Encara que Magnou-Nortier havia avançat aquestes idees, va ser Durliat qui va escriure l'obra «fiscalista» bàsica, de la qual Magnou-Nortier va ser gran valedora.⁶

6. El llibre de Durliat fou objecte d'una dura ressenya de part de WICKHAM (1993), a la qual MAGNOU-NORTIER (1994a) respongué amb un títol que posa de manifest la continuïtat dels aspectes fiscals de l'Imperi romà.

1.4. La recepció del nou paradigma a Catalunya

La visió de la vil·la en la historiografia catalana va canviar clarament els darrers anys del segle passat de la mà sobretot de Lluís To i Josep M. Salrach. En l'estela de Bonnassie, To (1991, p. 212 i 217-219) tracta de la vil·la i assenyala que les àrees més poblades del territori estaven dividides en vil·les, que en algunes d'aquestes vil·les hi havia esclaus, però que no es pot dir si l'explotació de la terra corria únicament al càrrec d'aquests; afegia que moltes vil·les contenien alous, tant de pagesos com d'institucions eclesiàstiques, i també masos i que tant els alous com els masos pagaven censos i rendes als senyors i, finalment, que algunes vil·les disposaven de béns comunals. To (1997) tornà a tractar el tema amb un major desenvolupament en el seu llibre *Família i hereu*; sense cap menció dels fiscalistes, la seva visió de la vil·la depèn de Bonnassie i en alguns aspectes concrets de Ramon Martí (1987; 1997), però sobretot es basa en la lectura de la documentació de la Catalunya Vella i més en concret la dels comtats nord-orientals. Al meu entendre, els mèrits principals de *Família i hereu* en tractar de la vil·la són la posada en relleu que el creixement carolingi —és a dir, l'ocupació i l'explotació del territori— es va fer per mitjà de vil·les i vilars i, d'altra banda, la clara sistematització dels diferents aspectes de la vil·la, que considera com una unitat de poblament amb uns límits ben definits i immutables, a la vegada que com una unitat de domini públic, districte bàsic de l'exercici del poder comtal i de les exigències fiscals imposades a la comunitat dels habitants. Sovint monarques i comtes traspassaven els drets fiscals sobre vil·les determinades a altres magnats, institucions eclesiàstiques o potents locals.

Els components dels drets fiscals i el seu pes sobre els habitants de la vil·la no són gaire coneguts, però la pressió fiscal i les queixes i els plets que podien generar devien reforçar la solidaritat de la comunitat vilatana. Constata també l'existència de vil·les bipartides, dominis senyorials caracteritzats per la reunió en una sola mà dels drets públics i la propietat de la terra, vil·les que podien ser conreades per esclaus, però s'adona que aquestes vil·les «romanes» eren més aviat l'excepció i que per regla general el territori de la vil·la estava format per un conglomerat d'alous en mans de gent de nivells socials diferents, que tant podien ser conreadors directes com acensar la seva terra a conreadors (tinents); tots els habitants de la vil·la formaven una comunitat que disposava en conjunt de boscos, prats i pastures i que podia fins i tot pledejar contra els poderosos,

però que no tenia representants formals i estables, com s'havia cregut que representaven els *boni homines* (To, 1997, p. 43-50).

Per la seva banda, Josep M. Salrach (1997, p. 43-44) abunda en la idea que la vil·la altmedieval era una demarcació de caràcter públic que enquadrava una comunitat rural com a marc inferior d'exercici de la jurisdicció pública i de percepció de tributs i serveis; l'any següent discutia per primera vegada a Catalunya les idees dels «fiscalistes» per a contraposar-les amb les dels «feudalistes» (bàsicament les aportades per Bonnassie i To). Salrach explica que ni uns ni altres neguen a la vil·la el doble caràcter de cèl·lula fiscal i d'espai productiu; però mentre els fiscalistes defensen que la vil·la fiscal demostra la pervivència del sistema impositiu i la continuïtat de l'Estat romà (representat per l'Imperi carolingi), els feudalistes indiquen que es mantenen els noms, però no els continguts dels impostos, i consideren sobretot que es va produir un enorme traspàs de rendes públiques a mans privades i per tant la desaparició pràctica del fisc (Salrach, 1998).

Per a la difusió de la concepció de la vil·la carolíngia a la vegada com a espai productiu, lloc de poblament i cèl·lula fiscal bàsica, va ser també important la definició de vil·la establerta per Bolòs (2000): esmenta primer la vil·la clàssica, limitant-la a les àrees centrals de l'Imperi i se centra després en la vil·la carolíngia, que caracteritza con un lloc poblat amb el seu terme, creat amb finalitat fiscal, on les terres eren alou de pagesos o del senyor, conreades pels seus propietaris o per tinentes subjectes a cens. Finalment, com a colofó d'aquesta primera part, no puc deixar de citar l'important treball d'un grup d'arqueòlegs (Canal *et al.*, 2006); tot i que l'article acaba a les portes del món carolingi, aporta moltes claus per a entendre l'evolució de la vil·la fins a la seva concreció final en els comtats catalans i n'indica les principals característiques: 1) vil·la és una expressió polimorfa, sense que el seu sentit precís en cada document sigui sempre fàcil de distingir, 2) al sud del Loira la vil·la altmedieval havia deixat de ser un domini territorial com la vil·la romana per a esdevenir una demarcació de caràcter públic, i 3) en els documents altmedievals vil·la equival en primer lloc a terme.

2. LA VIL·LA CAROLÍNGIA A CATALUNYA

Fins aquí, he fet un ràpid repàs de les aportacions i polèmiques historiogràfiques; en aquesta segona part exposaré la meva visió actual de la vil·la. Als segles IX i X, la vil·la era una realitat complexa, diferent de la vil·la romana, però

hereva llunyana d'aquella com a conseqüència d'una sèrie de transformacions iniciades a l'època del baix imperi i completades sota el domini franc.⁷ Mentre la vil·la romana era una gran propietat esclavista, sovint centrada per una residència a la vegada senyorial (*pars urbana*) i productiva (*pars domestica*), la vil·la medieval es caracteritza per ser: políticament una unitat territorial de jurisdicció i de recaptació fiscal; pel que fa a la propietat de la terra, era hereva de la doble divisió romana entre l'*ager* i el *saltus* d'una banda i entre la propietat privada (alou) i el fisc de l'altra; i des del punt de vista de l'hàbitat, conformava una entitat de població amb el seu terme.

Per desgràcia, sabem molt poc de la vil·la sota el domini dels visigots i després dels sarraïns; pitjor encara, per aquests segles les dades arqueològiques i la documentació posterior s'avenen poc: mentre l'arqueologia només ha pogut excavar poblats petits, que de vegades aprofitaven part d'una vil·la romana i sovint tenien una ocupació discontinua, els documents dels primers temps carolíngis semblen indicar l'existència prèvia de grans propietaris de vil·les. De fet, aquesta falla en els fonaments afebleix el nostre coneixement sobre els orígens de la vil·la carolíngia, perquè no es pot dubtar que havien de ser grans propietaris els comtes i vescomtes indígenes (Bonnassie, 1975, p. 156 i 219) i els fidels de primera hora, com l'hispanò Joan, que després de vèncer els sarraïns al lloc de *Ponte* (segurament el Pont de Vilomara) s'hagué de refugiar amb els seus dependents a Septimània, on l'any 975 rebé un diploma de Carlemany (Abadal, 1926-1952, p. 310-311), o el Fedanç, vicari de Manlleu, però que pels documents que en coneixem havia de ser ja un home poderós abans de l'organització carolíngia de la zona (Jarrett, 2010a, p. 102-106; 2010b, p. 105-111). També hi havia vil·les precarolíngies a les zones de muntanya poc romanitzades, on en un moment indeterminat entre el baix imperi i el domini franc, els caps de clan o veïns poderosos havien convertit la propietat col·lectiva en un domini propi, semblant als dels senyors de vil·la; tot i que el procés no tenia cap relació amb la vil·la romana, el resultat va ser semblant i és molt possible que n'adoptessin el nom.

Aquestes vil·les precarolíngies podien ser privades, com les suara citades, però també públiques (fiscals); l'única diferència entre unes i altres era la seva titularitat. Hi podia haver vil·les fiscals que havien pertangut sempre a la potestat, fos quina fos en cada moment, i vil·les o terres privades de possessió immemorial

7. Aquesta part es basa principalment en BONNASSIE (1975), p. 215-219; MAGNOU-NORTIER (1974 i 1990); TO (1991); SALRACH (1998 i 2021), i GIBERT (2012).

com les donades en 840-841 al monestir d'Eixalada pels descendents (nets i besnets) de Mascarà que havia viscut en el temps que el visir Omar ben Omar regia Narbona, per tant abans de l'any 759 (Ponsich, 2006, doc. 23). La documentació relativa a aquestes vil·les antigues, tant si eren de propietat privada com pública, mostra que es trobaven més sovint esclaus al territori estudiat per Lluís To (1991, p. 211) que a la resta dels comtats: així la vil·la de Prada, al Conflent, fou donada l'any 843 per Carles el Calb al comte Sunifred I d'Urgell amb esclaus (*mancipiis*) dels dos sexes.⁸

2.1. La «vil·lanització»

L'endemà del pas de cada territori al domini franc, és difícil pensar que quedés gran cosa de l'antic sistema fiscal d'origen romà (Salrach, 2021, p. 135); la instauració de la fiscalitat carolíngia es va fer sobretot mitjançant la «vil·lanització» del territori. Amb aquest neologisme em refereixo al procés d'organitzar el territori en vil·les, termes i pobles domini del fisc o d'un potent (*dominus*) que sotmetia els habitants a prestacions i imposicions. La vil·lanització prengué dues formes, la submissió a la condició de vil·la de llocs amb un poblament residual i mancat d'organització política i la fundació de vil·les noves sobre terres abandonades; de les dues maneres la «vil·lanització» va convertir l'entramat de vil·les en el sistema principal d'organització i de punció fiscal del territori.⁹ Tot plegat va donar lloc al mosaic de vil·les que segons To recobrien gran part dels comtats; vora les vil·les, la documentació esmenta també les zones inhabitable (muntanyes), dependents del fisc, així com grans dominis fiscals, com els que es troben a cavall entre el Vallès i el Maresme¹⁰ i grans alous que semblen organitzats independentment de les vil·les, tot i que en podien contenir alguna, i potser també pobles no convertits en vil·la.

8. ABADAL (1926-1952), p. 332-334. Altres exemples: BAIGES; PUIG (2019), doc. 134; PONSICH (2006), doc. 165, i ORDEIG (1999), doc. 99.

9. De manera secundària l'augment del nombre de vil·les es va deure també a la substitució de termes com *locus* o *vicus* per vil·la com a terme genèric per a designar els llocs poblats, tant si legalment es tractava de vil·les com si no (BOLÒS, 1990), p. 34.

10. El fisc de la vall d'Ol·lofred, venut pels comtes Ramon Borrell I i Ermessenda a Ennegó l'any 997, confrontava amb els fiscs del Montnegre, de Sant Martí (Arenys de Munt) i de *Torrente Malo* (Torrentbò, sobre Arenys de Munt); BAIGES; PUIG (2019), doc. 1420.

La base principal del procés de vil·lanització va ser el fisc reial (vil·les fiscals i terres fiscals o fiscs) i més concretament el gran creixement que aquest va experimentar a l'inici del domini franc, quan l'expulsió dels sarraïns deixà en mans del fisc moltes vil·les i terres que havien pertangut al fisc musulmà o bé que els seus senyors o propietaris havien abandonat en la seva fugida (Bonnassie, 1975, p. 144; Salrach, 1991, p. 210-211).

En aquell moment i atenent al seu origen, les vil·les carolíngies podien ser privades, domini ancestral d'una família, però la major part eren de procedència fiscal, pertanyents a la potestat, primer als monarques i més tard als comtes i els seus fidels. Al segle IX i X el fisc va experimentar un procés simultani de creixement i decreixement: creixement fort per l'augment sobtat que les terres abandonades li proporcionaren en el moment de l'ocupació i més tard creixement més pausat amb la incorporació de noves terres a la marca; decreixement per la transferència de vil·les a mans diferents de la potestat, sobretot a institucions eclesiàstiques i a potents (Salrach, 1999b, p. 61).

Les vil·les fiscals estan ben documentades: els monarques les cedien en benefici per a remunerar els càrrecs polítics, en especial els comtes, o les donaven en alou a fidels o a institucions eclesiàstiques i als *hispani*, que recuperaven vil·les abandonades o en creaven de noves; els monarques feien les donacions amb la doble finalitat d'afavorir els seus partidaris i de promoure l'ocupació i el domini del territori:¹¹ Per la seva banda, els comtes concedien igualment als seus fidels vil·les en benefici. La donació o confirmació de vil·les és present en la major part dels diplomes i preceptes emesos per la cort franca amb destí a Catalunya (Abadal, 1926-1952).

La importància del fisc en la vil·lanització rau en la magnitud de les seves possessions, en la necessitat de repoblar i organitzar políticament el territori i en el poder coercitiu de la monarquia i els seus representants, els comtes; si les grans extensions de terra no conreada van fer possible la formació de vil·les noves, la coacció va ser l'instrument bàsic per a la conversió de pobles en vil·les (Salrach, 1991, p. 102). Això no significà un gran creixement del fisc reial; de fet, podríem dir que les vil·les fiscals eren creades per a ser traspassades, ja fos al comte com

11. Poden servir com a exemple la confirmació per Lluís el Pietós a Guinard i Radó de la vil·la de Ceret, que havia aprisiat el seu pare, així com el precepte del rei Odó per al monestir de Sant Pau de Fontclara, que rep *quicquid in villa Boada vel infra ejus terminos ex fisco esse dinoscitur*. Vegeu ABADAL (1926-1952), p. 318-319 i 114, respectivament.

a remuneració del seu càrrec o a un fidel o institució eclesiàstica, per donació o, en el cas de les vil·les noves, per apriació. Quan els comtats van passar a ser hereditaris, els comtes van convertir en patrimoni propi les vil·les que tenien en benefici, i els seus fidels, a qui igualment havien cedit vil·les per les seves funcions subsidiàries de govern, els imitaren, de manera que al final del període carolingi el fisc reial era poca cosa més que un record o una menció topogràfica (Bonnassie, 1975, p. 209-211).

Coneixem també dos casos de vil·les sense senyor, propietat col·lectiva dels seus habitants: Vilamacolum a l'Empordà i Vallformosa al Bages; el que signifiquen, no està gaire clar. A Vilamacolum, l'any 913 els habitants guanyaren un judici contra el comte d'Empúries, que els reclamava una sèrie de serveis relacionats amb la potestat pública (host, guàrdies, *paratas* —estatges— i tributs); els vilatans feren constar que tenien en plena propietat no només les cases i les terres de conreu, sinó també el *saltus* (*pascuis, stagnis, piscatoriis, garricis*), mentre que el comte no pogué demostrar que hagués rebut mai les prestacions pledejades (Sobrequés; Riera i Rovira, 2003, doc. 143). A Vallformosa s'ha conservat només el reconeixement per part del representant del comte Ramon Borrell que la vall no li pertanyia, com havia pretès, per herència del seu pare Sunyer, davant l'evidència que els habitants feia més de trenta anys que la posseïen *inter eos*, o sigui comunitàriament (Ordeig, 1999, doc. 1229 a. 977).

És difícil de dir què representen aquestes vil·les de propietat comunal; són els antics pobles que s'anomenen també vil·les, com diu Bolòs? Ho avalaria el fet que els habitants queden exempts del pagament dels drets públics, de manera que el comte no hi tindria més que la potestat, que a més del govern, potser li reportaria drets de justícia.¹² Això implicaria una situació semblant a la de França, on segons Régine Le Jan (1988, p. 106-107), fins al segle XI es mantingué la diferència entre vil·les, habitades per vilans, i *vici* poblats per veïns; la documentació catalana no permet, però, assegurar-ho.

12. No puc respondre a la qüestió de com pot ser que aquests pobles escapessin precisament als drets fiscals; podien haver obtingut un privilegi en el moment del pas al domini franc? O, sobretot en el cas de Vallformosa, l'origen seria una població cristiana que no hauria fugit en el moment de la retirada de la major part de la població sota domini musulmà? O potser un grup de cristians hauria fet una apriació pel seu compte en terra de ningú, sense que durant més de trenta anys els comtes no els haguessin reclamat cap prestació?

2.2. La vil·la, cèl·lula fiscal bàsica

Com he dit a la primera part, va ser Magnou-Nortier qui va posar en relleu que la venda de vil·les no feia referència a la propietat de la terra sinó als drets sobre el territori i els seus habitants¹³ i qui va definir la vil·la com a cèl·lula fiscal bàsica,¹⁴ o sigui com a districte inferior d'exigència de serveis i impostos; de fet, hi ha diplomes carolíngis que diuen clarament que quan un monarca donava una vil·la, el que traspassava era tot allò que dins del seu terme pertanyia al fisc, o una part d'aquest, com el cens o altres prestacions (Salrach, 1999a, p. 399-400). La doble realitat de la vil·la, com a cèl·lula fiscal i com a espai agrari és acceptada avui pràcticament per tothom;¹⁵ les dues parts poden pertànyer o no a la mateixa persona i igualment ho poden fer els diferents drets i imposicions fiscals i els edificis, instal·lacions i peces de terra: la vil·la és un conjunt de drets i propietats, tots ells disponibles de forma independent.

Segons Bonnassie (1975, p. 154), els drets públics no són fàcils de definir, i jo afegiria que sovint tampoc no són fàcils de discernir: una mateixa imposició rebia diversos noms i un mateix nom podia designar pagaments diferents. Els ingressos impositius del senyor de la vil·la i, per tant, les càrregues per al seus habitants, tenien un origen doble: les obligacions públiques (fiscals) i el domini o jurisdicció sobre homes i terres. Les obligacions fiscals són també de dues classes: d'una banda, exigències de col·laboració amb el monarca i els seus representants i de l'altra restes de l'antiga imposició pública romana (Abadal, 1955, p. 76*-77*; Salrach, 1997, p. 37). Les primeres obligaven a acudir a l'exèrcit, a atacar i defensar la frontera, a fer guàrdies i a hostatjar i proporcionar bagatges als enviats del monarca;¹⁶ tot i que els documents es refereixen a aquestes prestacions amb diversos noms, crec que *functiones* (activitats) comprèn el conjunt

13. MAGNOU-NORTIER (1990), p. 3356: la vil·la no és un sistema d'explotació de la terra, sinó un sistema de gestió de rendes en favor dels poders locals.

14. BONNASSIE (1975), p. 218, diu el mateix, però sense tant èmfasi.

15. En temps recents, només ROIG (1999), p. 29, afirma que la vil·la era una propietat privada conreada per un grup familiar.

16. «Cum comite suo in exercitum pergant, et in marcha nostra iuxta rationabilem comitis ordinationem adque admonitionem explorationes et excubias, quod usitato vocabulo wactas (guaites) dicunt, facere non negleant [...] paratas faciant [...] veredos donent»; ABADAL (1926-1952), p. 423: es tracta de la confirmació per Carles el Calb d'un privilegi perdut de Carlemany; redaccions semblants es troben en molts altres diplomes i en documents de cessió de vil·les.

d'ajuts exigits pel monarca i *redibitiones* (rebudes), els impostos; tots plegats es poden trobar també sota el nom genèric de *servitium*.

Segons Magnou-Nortier, una part d'aquests impostos arribava a la cort i permetia el manteniment de l'Estat carolingi, però la impressió és que en el cas dels comtats catalans això no va succeir mai; el conjunt de drets i d'imposicions fiscals estava en mans dels senyors de la vil·la (els comtes, alguns personatges importants i les grans institucions eclesiàstiques), els quals amb el regiment dels comtats i la seva fidelitat mantenien l'Estat carolingi, però de forma indirecta i de manera autònoma i a partir dels comtats hereditaris, cada vegada més amb un simple reconeixement teòric de la potestat del monarca.

Cap al final del segle x, les *functiones* podien ser reclamades pel senyor de la vil·la en profit propi, com resulta de l'excepció que se'n fa en les franqueses de Montmell (any 976) i de Ribes (any 990) (Baiges; Puig, 2019, doc. 624 i doc. 1065): les *parafreda* (l'antiga prestació de bagatges) s'havien convertit en l'obligació de prestar bous i ases a demanda del senyor; barrejats amb les bèsties de càrrega apareixen altres animals o parts d'animals l'esment dels quals es pot interpretar com una reminiscència de l'*alberga* o *parata*, pel que sembla convertida en un pagament anual: a Montmell s'esmenten anyells i *pernas* (segurament pernils o cansalada); a Sant Pere de Ribes la llista és més llarga: anyells, bens, porcs, capons, però no s'ha d'entendre com una suma, sinó com a menció de tots els animals que podrien ser exigits alternativament.¹⁷ En tots dos casos l'enfranquiment abasta també qualsevol altre cens, excepte delmes i primícies, unes prestacions que corresponen a les *redibitiones*.

Lligat pel seu origen amb les *functiones* hi ha un pagament abusiu, les *oblias*, regals voluntaris fets al senyor i convertits en obligatoris contra el que ordena el diploma de Carlemany que en parla (Abadal, 1926-1952, p. 413); mentre a la franquesa de Montmell les *oblias* mantenen la voluntarietat original, en altres llocs eren un pagament forçós: a Llaés, l'any 942, les *oblias* eren un costellam (*costa*) i un pernil (*perna*), quatre fogasses, dos pollastres i cinc diners en cera; i semblantment a Santa Maria d'Olost l'any 980 i a Palau de Santa Eulàlia el mateix any.¹⁸ A la pràctica sembla que *oblias* i *parata* podien designar un

17. L'any 997, en un establiment al Penedès la *parata* consistia en un porc, dotze fogasses, dos sesters de vi i dos sesters de blat o cereals. Encara al segle XII les queixes per l'ús abusiu de les prestacions en animals i en bestiar omplen gran part dels clams recollits per BISSON (2003).

18. ORDEIG (1999), doc. 523, i doc. 1321; SOBREQÜÈS; RIERA i ROVIRA (2003), doc. 460.

mateix pagament: el que es paga per *oblias* en els llocs citats és molt semblant al que s'exigeix per *parata* en un establiment al Penedès: *porchum unum, fochacias XII, sextarios I de vino et sextarios II de cibaria* (Baiges; Puig, 2019, doc. 1432). D'altra banda, en tot dos casos sembla que es tracta d'un pagament col·lectiu i, per tant, no tan carregós com pot semblar a primera vista.

Les restes de la fiscalitat romana, les *redibitiones*, són molt mal conegudes, possiblement perquè se'ns presenten barrejades amb altres impositcions i en part sembla que havien passat a mans dels propietaris de la terra (Feliu, 1996, p. 30-31). Responen als noms de cens i servei, que són més aviat genèrics, i a l'específic de dècima. Començaré per aquesta; segons Rouché (1980, p. 99), a Aquitània la dècima és una reminiscència de l'antic *agrarium* romà. En canvi, Magnou-Nortier (1984, p. 89) considera que la dècima era un impost proporcional a l'ús de l'aigua, el bosc i les pastures. És possible que a Catalunya *decima* es trobi en els dos sentits, segons els documents: com a sinònim d'agrer trobem documents que parlen de *tasca et decima* o al revés, que no s'han d'entendre com dos pagaments diferents, sinó com la típica reduplicació llatina.¹⁹

De la descripció que fa de la dècima Magnou-Nortier em quedo només amb la idea que es tracta d'un impost públic sobre la vil·la,²⁰ que podria ser una resta de la *capitatio* romana i que en principi estava en mans del comte: així, l'any 952 el comte Borrell de Barcelona donà diverses dècimes comtals a l'església de Castelleciutat.²¹ És molt possible que el seu cobrament fos molt irregular i que, tot i el seu nom, no consistís en la desena part, sinó en una quantitat taxada.

Magnou-Nortier afegeix amb raó que la dècima no s'ha de confondre amb el delme. Aquest és un impost eclesiàstic atribuït a les esglésies, però com que moltes d'aquestes eren pròpies, de propietat particular, el delme acabà essent un impost senyorial.²² D'altra banda, el delme va segurament fagocitar la dècima, de la qual no hi ha gaires exemples en la documentació, en part perquè de forma interessada o per ignorància, els copistes dels documents,

19. FELIU (2022); ORDEIG (2020), doc. 466 i 718, i BAIGES; PUIG (2019), doc. 298.

20. No sé com podria ser proporcional un impost sobre l'aprofitament del *saltus*; això no obsta que a l'època pogués ser considerat com un pagament pel dret al seu ús.

21. ORDEIG (2020), doc. 174, i ABADAL (1955), doc. 236.

22. Fins al segle XIX, sobretot a la Catalunya Nova, el delme seria el principal impost senyorial. FELIU (1990) p. 36-42.

quan trobaven l'expressió *decima* tendien a afegir *et primitiis*, com en el cas del delme (Feliu, 2022). La distinció dècima-delme apareix clarament en un document de l'any 973 que esmenta *ipsos duos decimos* (Ordeig, 2020, doc. 615), o sigui el delme i la dècima, que en aquest cas em sembla que es devia tractar de la tasca.

La dècima comtal pot ser denominada també cens: *ipsa villa cum suo censu quem dare debet* (Abadal, 1955, doc. 189), paraula ambigua que també s'usa per als pagaments per la terra cedida als conreadors. D'altra banda, tant el cens com la dècima també es troben esmentats com a servei (Baiges; Puig, 2019, doc. 203), que no em sembla que es tracti d'una prestació més, sinó més aviat d'un terme genèric i equívoc: així, en els coneguts documents de la diada judicial de Sant Joan de les Abadesses de l'any 913, mentre en el primer *servitium* fa referència al pagament per la terra que els pagesos tenien concedida pel monestir (*omnem servitium [...] faciamus sicut de aliis proprietatis illorum*), en el segon es parla clarament de *servicium regale* (Ordeig, 1999, doc. 119 i 120). Tot plegat devia correspondre al *fiscum atque tributum* d'uns alous venuts l'any 976 pel comte Borrell a Riculf (Ordeig, 1999, doc. 1205).

Els drets de la vil·la d'origen no fiscal provenien del domini o jurisdicció sobre aquesta, que proporcionava ingressos pels drets de govern i de justícia (multes, costes judicials...) i els ingressos provinents del *saltus* de la vil·la. En el *saltus*, que es defineix en negatiu de l'*ager* com tot allò que no té propietari, convé distingir dos tipus de béns: les terres abandonades (erms i garrigues) i els béns no reduïbles a conreu (boscós, pastures i aigües). Començaré per discutir alguns errors corrents sobre la propietat del *saltus*. Contra el que sovint es diu, no es pot dubtar que el *saltus* pertanyia al senyor: els diplomes carolingis enumeren els seus components entre el conjunt de béns de la vil·la dels quals el senyor podia disposar o en podia reclamar rendes per a la seva cessió; tot i això, la propietat senyorial no era absoluta, el *saltus* era una part constitutiva de la vil·la i el senyor no en podia vetar totalment l'accés als vilatans: aquesta situació no variava en cas que el senyor traspassés el *saltus* o una part d'ell.²³ El *saltus* no eren tampoc terres comunals propietat conjunta de la comunitat de poble, ni propietat del senyor amb l'ús cedit a la comunitat

23. Així Gualafons vengué al comte Miró I del Rosselló la vil·la de Palol d'Amunt «domos, curtes, terras, hortos, vineas, pratis, pascuis, silvis, garricis, aquis aquarum, viadicutibus et reductibus, omnia et in omnibus». PONSICH (2006), doc. 134.

i per tant, *de facto*, terres comunals d'aquesta: fora de les valls més altes del Pirineu,²⁴ la propietat comunal, era molt residual i només al començament del segle XI tenim alguns esments de terres comunals, segurament anteriors, però limitades a prats o pastures de poca extensió (Bonnassie, 1975, p. 307; To, 1991, p. 218).

Els ingressos principals que podien obtenir els senyors del *saltus* provenien del bosc, les pastures i les aigües; de manera molt secundària i localitzada, de les mines i pedreres, així com dels llinars i canemars silvestres. Em limitaré a parlar del grup principal, perquè de la resta no en sabem pràcticament res. Els senyors obtenien ingressos del bosc i les pastures per dos camins: la venda i el permís o imposicions per al seu aprofitament. La venda o cessió ens és coneguda per *algun document*, però sobretot per l'esment de boscos en mans de particulars.²⁵ En referència a l'ús del bosc, la documentació no és gaire explícita i només puc fer deduccions a partir de la lògica i de costums posteriors; segurament el seu aprofitament per a les necessitats més ordinàries o de recol·lecció (llenya, bolets, fruits, pastura dels animals) era lliure; en canvi, la tala d'arbres era una prerrogativa del senyor, que no tenim documentada abans de l'any mil, però sí clarament poc després: l'any 1030 consta que el comte Guifré II de Cerdanya havia acusat els habitants d'Osseja d'haver talat boscos i desertat pastures; l'acusació derivà en una concòrdia per la qual el comte es conformà amb cinc-cents sous a canvi de la cessió permanent al poble de tots els seus drets tant sobre el *saltus* com sobre *l'ager*.²⁶

Pel que fa a la caça, podia estar reservada al senyor o permesa als vilatans i, en aquest cas, el senyor podia demanar alguna o algunes de les peces obtingudes, si eren petites, o una part de les peces grans.²⁷ L'ingrés més important podia procedir de la venda del bosc: es coneixen molts boscos en mans de particulars, però la documentació que els esmenta no permet saber si havien estat

24. A l'alt Pirineu pastures i boscos van ser alou dels pobles fins al segle XIX i com a mínim a Tor encara ho són: BRINGUÉ (1996); la negociació de l'alou pirenaic per part d'ABADAL (1995), p. 62*, va ser seguida per tota la historiografia posterior; per a la discussió del tema, vegeu FELIU (1999), p. 656.

25. ORDEIG (1999), doc. 794, i PONSICH (2006), doc. 291.

26. ORDEIG (2022), doc. 137).

27. Un document d'Olèrdola de l'any 978 esmenta la donació d'un bosc amb els seus conills, o sigui, un vedat de caça; BAIGES; PUIG (2019), doc. 700. El lliurament de quarters de caça major és conegut per documents posteriors, però és de pensar que existia ja abans de l'any mil.

adquirits al senyor de la vil·la o a la potestat; en el primer cas, segurament el nou propietari havia de mantenir els drets d'ús dels vilatans. Pel que fa a la ramaderia, la pastura podia ser lliure o sotmesa a un impost especial ben conegut, el *pascuari*;²⁸ la meua impressió és, com he dit, que els animals de la vil·la podien pasturar lliurement boscos i erms i que el *pascuari* gravava sobretot els ramats que es desplaçaven per a estiuejar a muntanya o que aprofitava el *saltus* fora de la vil·la.²⁹ Aigües i fonts pertanyien en principi a la potestat i eren d'ús lliure, però es documenten fonts, torrents i aigües de rius privatitzades i no podem saber si el senyor de la vil·la tenia dret sobre les aigües del seu terme. El que sí que és clar és que els aprofitaments importants, destinats al reg o la molinaria, havien de ser objecte d'una concessió, remunerada o no, per part de la potestat, permís que es podia protocolitzar com a venda o donació; quan la quantitat d'aigua derivada era petita i el reg no anava més enllà dels límits de la vil·la, potser n'hi havia prou amb la concessió per part del senyor d'aquesta.³⁰

2.3. La propietat fundiària de la vil·la

Com ja ha quedat dit, domini i propietat de la terra eren dues parts de la vil·la separades i que es podien transmetre independentment; la millor demostració d'això és la compra de béns feta pel propietari de la vil·la dins del territori d'aquesta, o la donació d'una vil·la i a la vegada de propietats dins de la mateixa vil·la.³¹ Mentre la vil·la com a cèl·lula fiscal era d'origen carolingi, la propietat del *fundus* es regia per la legislació romana; així, la terra podia pertànyer totalment al senyor de la vil·la, o aquest en podia tenir una part vora altres propietaris alodials o fins i tot podria ser que el senyor de la vil·la no hi tingués gens de terra (Bonnassie, 1975, p. 216-218).

L'alou podia tenir dos orígens: particular o fiscal. La propietat particular era anterior al pas del territori a mans cristianes i més important als comtats muntanyencs que a la resta. Tot i que la forma de propietat no va variar, el domini franc

28. ORDEIG (1999), doc. 308 i 788, i SOBREQÜÉS; RIERA i ROVIRA (2003), doc. 447.

29. SOBREQÜÉS; RIERA i ROVIRA (2003), doc. 288.

30. PONSICH (2006), doc. 171, i BAIGES; PUIG (2019), doc. 1364.

31. FELIU (1972), p. 22. «Ego Eldebertus et uxor mea Iulia vinditores vobsi Argela et uxori tue Elisia [...] omnia nostra hereditate [...] ad ipso villare de vos Argela»; ORDEIG (1999), doc. 95 any 910; semblantment, BAIGES; PUIG (2019), doc. 149.

va representar canvis importants com a conseqüència de la conversió de moltes terres procedents del fisc reial en alocs privats, per mitjà de tres processos: donació, benefici i aprisió. La donació de terres fiscals és molt present en els diplomes carolingis (Abadal, 1926-1952); els afavorits rebien els béns en propietat, amb el dret de de fer-ne el que volguessin.³²

Segurament eren encara més extensos els béns i vil·les fiscals cedits com a benefici als comtes en remuneració de la seva funció, una part dels quals els comtes repartien entre els seus fidels o les persones que acomplien tasques de govern subordinades; la donació en benefici era temporal, en teoria retornava al fisc reial quan el titular deixava de servir el càrrec, però quan els comtats van esdevenir hereditaris van acabar incorporant els beneficis al seu patrimoni i disposant-ne sense amagar-ne l'origen públic (Ordeig, 2020, doc. 160; Baiges; Puig, 2019, doc. 1473).

La major part de la propietat a les vil·les de l'època carolíngia procedia, però, de l'aprisió en les seves diverses formes. En teoria, l'aprisió era una concessió de terres fiscals que un cop desermades i conreades durant trenta anys passaven a ser propietat alodial del conreador. La pràctica era més complexa: hi havia una aprisió major, definida per la concessió de vil·les o termes importants feta pels monarques francs a *hispani* potents, que s'havien refugiat a Septimània a partir del fracàs de l'expedició de Carlemany contra Saragossa (Dupont, 1955 i 1965), model que continuaria en territori català amb grans aprisions com les del comte Guifré el Pilós a la vall de Ripoll i a Montserrat (Abadal, 1958, p. 73-75) i també amb la fundació de vil·les noves, en especial a la marca. Tant a les grans aprisions com a les vil·les noves, els aprisiadors majors i els seus esclaus i dependents desermaven només una part de la seva aprisió;³³ la major part de la ruptura, de la posada en conreu de les terres, era obra de l'esforç d'aprisiadors menors, que a canvi del seu treball rebien la quasi propietat de la parcel·la

32. «Karolus gratia Dei rex, [...] Miloni, fideli nostro, concedimus quosdam res iuris nostri iure proprietario ad possedendum [...] ea videlicet condicione, ut quemadmodum de reliquis suis proprietatibus [...] liberam et firmissimam in omnibus habeat potestatem faciendi quicquid voluerit, tam donandi quem vendendi, seu et comutandi vel etiam erediibus relinquendi»; PONSICH (2006), doc. 24.

33. Així, un grup de *servi* del comte Asnar Galí d'Urgell-Cerdanya, desermaren la vil·la de Sedret, al Conflent i un llibert d'Ailona, tia de Guifré el Pilós, aprisià Borredà. ORDEIG (2020), doc. 45 i 82.

desermada.³⁴ L'atractiu d'esdevenir propietari impulsava els pagesos sense o amb poca terra a superar les penalitats que comportava la ruptura; per la seva part els senyors consentien a cedir la propietat de la terra perquè només si la vil·la estava poblada i la terra explotada podien treure profit del seu domini.

L'aprisió es troba a l'origen de la major part dels alous de particulars documentats dins de les vil·les; així, la vil·la d'Espinosa (a Guardiola de Berguedà) era propietat des de l'any 899 del monestir de Sant Joan de les Abadesses, però l'any 926 el prevere Malanyeu va fer donació al mateix monestir de tota l'heretat que hi tenia i que havia obtingut per aprisió pròpia o per adquisició de les aprisions d'altres;³⁵ per la seva banda, Pladevall (1993, p. 58) fa notar que al segle x, als termes d'Osor, Sant Hilari Sacalm i Joanet, la propietat de la terra estava molt repartida, fet que relaciona amb les aprisions fetes a partir de l'any 879; semblantment, la propietat apareix també molt repartida a Montpeità, al Bages (Salrach, 1995, p. 929; 1997, p. 34-35).

Hi havia també *hispani* o *spani*, aprisiadors espontanis que personalment o amb uns pocs dependents desermaven un espai i el posaven en conreu, emparats per la legislació dels hispanos;³⁶ se'n troben des del Rosselló fins al Montseny i per regla general veuen respectats els seus drets. A més a més, si es tracta de monestirs, sovint obtenen un diploma que els assegura la propietat de les seves aprisions.³⁷ Rompudes semblants es donaven a qualsevol lloc de la marca sense cap privilegi fora del dret del primer ocupant (Bonnassie, 1975, p. 208); aquests aprisiadors espontanis corrien, però, el perill de veure's privats de la terra rompuda per un potent que pogués presentar un diploma (verdader o estraft) que li atribuïa el territori. Finalment, moltes aprisions van ser dutes a terme per habitants de les vil·les o llocs, amb permís, gratuït o no del senyor, per a ampliar a poc a poc les seves explotacions: és una lluita lenta, fent avançar els camps rosegant any rere any l'erm (Bonnassie, 1990, p. 17; Salrach, 2004, p. 42 i 44). El senyor podia també concedir part dels erms de la vil·la per a aprisiar-los a

34. Quasi propietat perquè la tenien sota el domini del senyor, a qui devien com a mínim el *servitium* de la vil·la i també perquè en teoria només la podien traspasar entre iguals; ABADAL (1926-1952), p. 418 i 424; SALRACH (1988), p. 135-136.

35. ORDEIG (2000), doc. 243.

36. ABADAL (1926-1952), p. 422-425; SOBREQÜÉS; RIERA i ROVIRA (2003), doc. 30, 53, 102 i 203, i BAIGES; PUIG (2019), doc. 39.

37. Exemple d'*hispani minores*: SOBREQÜÉS; RIERA i ROVIRA (2003), doc. 30 i 32; de confirmacions a monestirs: ABADAL (1926-1952), p. 25 i 268-269.

algun emprenedor capaç d'aportar la gent necessària per a posar en conreu una extensió prou gran, sobretot en punts allunyats de la vil·la-poble: seria l'origen tòpic dels vilars. Convé tenir present que aprisiem membres de tota l'escala social, del comte a l'últim pagès, però l'accés a la propietat queda reservat en cada cas al que ho fa pel seu compte (Salrach, 1988, p. 140).

Els aprisiadors de terres de la vil·la, estaven subjectes a algun cens o altre pagament que gravés el conreu de la terra? En principi, no, el senyor es beneficiava de l'augment de població i per tant del creixement de les rendes fiscals i dels drets sobre el *saltus*, però no ho podem descartar. De fet, com a mínim coneixem dos casos en què l'aprisió estava bastardejada, tot i que el desermament anava a càrrec dels habitants. El primer és la vall de Sant Joan de les Abadesses, on els pobladors confessen que tenen la terra per a benefici de l'abadessa (s'obvia per tant l'aprisió i el dret de propietat); no consta que haguessin de pagar res per la terra, però queda el dubte de si en podien disposar: fins bastant després de l'any mil no s'ha conservat pràcticament cap venda a les vil·les o els vilars citats en el document (Ordeig, 1999, doc. 119; Ferrer, 2009). El segon resulta del pacte signat l'any 954 entre el vescomte Guitard de Barcelona i quinze conreadors, citats nominalment, als quals Guitard cedeix les terres de conreu i els erms, garrigues i boscos del lloc de Freixe (al terme actual de Piera) amb la finalitat de poblar la vil·la; a canvi de la propietat, els pagesos atrets haurien de pagar la tasca de les collites i el cinquè de la verema, a més del servei que feien els homes residents en alou d'altri al comtat de Barcelona i de construir en comú una torre de defensa (Baiges; Puig, doc. 2019). Tot i tractar-se de fet de la fundació d'una vil·la nova i per tant d'una aprisió, el vescomte exigia els drets acostumats quan se cedia una terra conreada. No sabem, però, si l'establiment prosperà; la torre que s'havia de construir no sembla que s'erigís mai.

2.4. L'evolució de la propietat de la vil·la

Tant els posseïdors dels drets i béns fiscals com els propietaris de la terra podien disposar lliurement de les seves pertinences: una vil·la podia ser venuda en conjunt, i això en principi afectava els béns fiscals i les terres del senyor; aquest podia també disposar de la vil·la sense les terres o de les terres sense la vil·la: de fet, podia traspasar qualsevol dels seus béns i drets de manera independent i de la mateixa manera podien actuar la resta de propietaris, tot segons les normes de la propietat absoluta romana. Fins i tot els precaristes

tenien segurament dret a vendre les seves possessions: l'any 976 un matrimoni vengué una terra i una casa que tenia per compra a Cervelló, dins de l'alou de Sant Cugat (Baiges; Puig, 2019, doc. 667). D'altra banda, el sistema d'herència igualitària visigòtica va comportar una gran divisió de la propietat: en el cas de les vil·les, les transmissions documentades van des d'una meitat fins a una dotzena part;³⁸ evidentment, aquesta fragmentació només afectava les rendes, l'administració segurament continuava essent unitària, només augmentava el nombre de partícips. Aplicada a la terra, el resultat de la divisió hereditària era en part diferent: podia ocasionar explotacions insuficients, incapaces de superar qualsevol contrarietat.

El resultat dels canvis anteriors va ser la disminució de l'alou de pagès conreador i fins i tot de l'alou de rendista mitjà: cap a l'any 1000 l'un i l'altre eren més aviat escassos. Les causes principals de la desaparició de l'alou foren la pressió dels poderosos, les vendes i donacions i el sistema hereditari (Feliu, 2000, p. 196). La pressió dels poderosos podia ser legal o violenta: per posar un sol exemple, em sembla evident que la coneguda donació dels seus alous que feren els homes de Baén al comte Ramon de Pallars no tenia la finalitat que li atorga el document, no es tractava de cedir les seves propietats al comte a canvi que aquest els defensés dels seus enemics;³⁹ la «donació» devia respondre més aviat a una coacció del comte, a qui els habitants cediren l'alodialitat de les seves terres per evitar mals majors; a no ser que es tractés de la solució d'un deute per un impagament, multa col·lectiva o qualsevol altra raó.

Les vendes poden tenir diverses causes, però a parer meu les dues principals van ser l'endeutament i la insuficiència de les explotacions. Els creditors, sovint institucions eclesiàstiques, acabaven adquirint béns per a recuperar en tot o en part el préstec; tinc la impressió que la insolvència està darrere de moltes vendes i donacions pietoses, en especial aquelles en què sembla que el venedor es desprèn de tot allò que té. La formació del patrimoni del monestir

38. ALTURO *et al.* (2003), p. 434-441. *De Iias villas ipsa mea portione*. ABADAL (1955), doc. 165; *vindimus tibi de ipsa villa ipsa medietate*. SOBREQUÉS; RIERA i ROVIRA (2003), doc. 144. *Vindo tibi in iamdicta villa omnem portionem mihi debita [...] id est, in ipsa villa tertiam partem*; ORDEIG (2020), doc.12; *ipsam quartam partem de ipsa villa*; PONSICH (2006), doc. 393. *In ipsa medietate ipsa tertia parte*. ORDEIG (1999), doc. 538.

39. ABADAL (1955) doc. 132; el treball clàssic, important però discutible, sobre aquest document continua essent OLIVER (1995).

de Sant Cugat del Vallès, per exemple, deu molt a la política creditícia del monestir.⁴⁰

La migradesa de moltes explotacions tenia també molt a veure amb el sistema hereditari visigòtic de repartiment igualitari entre els fills, que abocava amb facilitat a lots insuficients per al manteniment de la família, situació davant la qual no quedava altre remei que vendre, bé fos per pagar deutes o per anar a buscar noves i més terres a la marca. Un aspecte particular d'aquestes vendes és que sovint les fa un grup familiar nombrós, que indica segurament la fi d'una propietat mantinguda fins aleshores indivisa (Feliu, 2000, p. 197). La desaparició d'aquestes explotacions quan resultaven insostenibles provocava la concentració de la propietat, en especial en favor de les grans entitats eclesiàstiques: la major part de la documentació carolíngia que coneixem és la història d'aquest canvi, que d'altra banda era irreversible, els béns passats a mans de l'Església difícilment tornaven a ser posats al mercat.

2.5. Qui conreava les terres de la vil·la?

A la dispersió del domini i la propietat s'hi afegia la diversificació dels drets sobre la terra. Els propietaris aloers podien ser pagesos conreadors, però també podien ser rendistes. Ja Bonnassie (1975, p. 304-305) advertia que no tots els pagesos aloers eren conreadors: alguns d'aquests, pel seu estatus (preveres o jutges, per exemple) o per la quantitat de terres de què disposaven i la dispersió de les seves propietats, havien de ser clarament rendistes.⁴¹ Per Septimània, Elisabet Magnou-Nortier, Claude Duhamel-Amado i Aline Durand,⁴² posen en dubte o neguen rodonament l'alou pagès; a Catalunya no se'n pot negar l'existència, però sí que crec que els actors de la major part dels documents conservats (amb més seguretat en el cas de les donacions que en el de les vendes) no eren els pagesos aloers conreadors que s'acostuma a suposar.

40. BOU (1988); SALRACH (1992), i KIRCHNER (2006).

41. Citaré només dos exemples, el prevere Sunyer, que testà l'any 955, ORDEIG (1999), doc. 739, que tenia béns a Vic, Balenyà, Taradell, Collsuspina, Sallent i Artés; ORDEIG (1999), doc. 739; i Ramió, mort o desaparegut com a conseqüència de l'assalt d'Almansur a Barcelona l'any 985, que disposava de béns als comtats de Barcelona, Osona i Empúries; BAIGES; PUIG (2019), doc. 857. És difícil dir si personatges com aquests eren propietaris rendistes o persones amb autoritat, però la multiplicació fa pensar que molts havien de ser simplement rendistes. FELIU (1999), p. 662.

42. MAGNOU-NORTIER (1984); DUHAMEL-AMADO (1990), i DURAND (2003).

Pel que fa al conreu, hi havia unes poques vil·les, dominicatures⁴³ i potser terres dels magnats que eren conreades per esclaus, serfs o dependents; però els conreadors més corrents eren pagesos aloers i també tinents, persones que conreaven terres d'altri a canvi del pagament d'un cens, per regla general una part de la collita, amb la tasca o agrer com a pagament típic. Aquests tinents podien ser de dues classes: uns tenien la terra en concessió temporal, sense cap dret de propietat; els altres, anomenats precaristes, obtenien la propietat de la terra a canvi del pagament d'un cens. La precària es podia originar per una cessió de la terra per part del propietari a un tinent o precarista (*precaria data*), però el propietari d'una terra també podia lliurar-la, sobretot a una institució eclesiàstica, per pietat o per complir un llegat testamentari, tot i que em sembla que la major part de les vegades, digui el que digui el document, es tractava de liquidar un deute; el nou propietari retornava la terra a l'anterior (*precaria oblata*), però com a precarista. Tots els precaristes tenien la terra en alou i en podien disposar, però gravada amb un cens (tasca o agrer), que hi quedava incorporat per sempre (Ordeig, 1999, doc. 523; Baiges; Puig, 2019, doc. 487). La precària oblata es va simplificar i cap a l'any mil es troben documents que parlen directament de donació de la tasca (Baiges; Puig, 2019, doc. 512 i 693). Al segle XII i sobretot al XIII, la precària, fos quin fos el seu origen, es va transformar en l'emfiteusi, institució que va dominar el món rural català fins a la fi del règim senyorial al segle XIX.

La proporció entre pagesos aloers i tinents és un tema polèmic i irresoluble; a més de tractar-se d'una dada variable en el temps i l'espai, cal tenir present que només els aloers figuren en els documents (són els únics que poden disposar dels seus béns): les mencions de tinents o conreadors són escasses, només en el cas dels masos s'esmenta sovint el seu tinent.⁴⁴ D'altra banda, tant els propietaris com els tinents personalment lliures podien obtenir terres (o més terres) en propietat efectuant ruptures, o sigui transformant erms en terres de conreu, i

43. Les dominicatures, *indominicatum* o condolina (corolina), eren les terres que el senyor conreava directament per mitjà dels seus dependents: *ipsa condolina que fuit de condam Guigone abba et ipsa condolina que fuit de Borrello comite*; SOBREQÜÉS; RIERA i ROVIRA, doc. 518.

44. En no tenir drets de propietat sobre la terra, aquesta categoria només es pot deduir d'esments de terres tingudes per algú citades com a límits d'altres finques: *terra qui tenet Amalbertus*. ORDEIG (1999), doc. 437; o en altres mencions escadusseres: *mansos et condaminas quos pro me tenet Guiscfredus*. SOBREQÜÉS; RIERA i ROVIRA (2003), doc. 304.

també per mitjà d'un contracte específic del conreu de la vinya, la *complantatio*, que proporcionava al plantador d'una vinya en terra d'un altre la propietat de la meitat de la vinya plantada.

2.6. La vil·la-poble

A més de cèl·lula fiscal i espai d'aprofitament agrari, la vil·la era també una unitat de poblament, concentrat o dispers, que és el sentit de vil·la que ha arribat fins als nostres dies.⁴⁵ D'entrada, cal deixar clar que a Catalunya la comunitat de vil·la és més aviat l'excepció que no pas la regla (Salrach, 1998, p. 138-139): queda reduïda a les vil·les de propietat col·lectiva dels seus habitants, o per dir-ho millor, de les vil·les lliures de càrregues fiscals: Vilamacolum, Vallformosa i altres llocs semblants que hi poguésser haver; poc a veure amb les comunitats de vil·la castellanques o gascones, que alguns autors consideren existents també a Catalunya. Evidentment, els habitants de la vil·la mantienien una solidaritat defensiva contra les demandes del senyor o els potents, que s'expressava per regla general amb reclamacions judicials contra imposicions o contra pretensions a la propietat alodial; però la vil·la catalana no disposava de cap organització ni de representants estables. Evidentment, no ho eren els *boni homines*, que ni tan sols pertanyien a la vil·la: quan apareixen en els judicis ho fan com a persones reconegudes que donen fe i potser poden opinar sobre el desenvolupament d'un procés o sobre la sentència, però són nomenats o acceptats per l'autoritat que presideix el tribunal i procedeixen de llocs diversos. És un tema a estudiar més a fons, però em penso que, com diu To (1991, p. 218-220), no poden ser considerats de cap manera una institució vilatana.

2.7. La decadència de la vil·la

Tot i la seva importància econòmica i organitzativa, a partir de mitjans del segle x la vil·la va anar passant a segon terme; com a unitat fiscal, englobada en un alou o gran propietat senyorial o en un castell termenat, que tant l'una com l'altre

45. *Tuir, intus ipsam villam*. PONSICH (2006), doc. 367 a. 957, *in ipso pugo desuper ipsa villa*; ORDEIG (1999), doc. 1494 a. 985. Vil·la es troba també usada com a sinònim de vall: *villa que vocatur vallis Andorre*. ABADAL (1926-1952), p. 334.

podien incloure diverses vil·les; i com a territori, substituïda per la parròquia.⁴⁶ Això afavorí que *villa* es referís cada vegada més al poble, l'aglomeració d'habitatges, o sigui, al sentit actual del terme, tot i que sense la precisió de població mitjana que la caracteritzà posteriorment; tot i això, pels volts de l'any mil, la vil·la era encara la unitat territorial més esmentada en la documentació (To, 1991, p. 230).

3. CONCLUSIONS

La vil·la carolíngia és hereva llunyana de la vil·la romana baiximperial, de la qual conserva restes de la funció d'agent fiscal, però a l'època carolíngia els drets fiscals són a les mans del senyor de la vil·la i, d'altra banda, es troben molt transformats i disminuïts.

Des del punt de vista de la propietat i el conreu de la terra, hi havia encara algunes vil·les o grans dominis de caire baiximperial, pertanyents a un sol propietari, amb la terra dividida entre el *indominicatum* o condolina, gestionada directament pel senyor i treballada per esclaus i dependents, i les tinences, en mans de pagesos que tenien dret al fruit del seu treball una vegada pagades les diverses imposicions senyoriales.

En comparació amb l'etapa anterior, la vil·la carolíngia va representar un gran augment de la terra conreada i de la propietat privada, augments deguts sobretot gràcies a l'aprisió.

Tot i que el *saltus* de la vil·la pertanyia al senyor, que en podia disposar lliurement, els habitants tenien sobre ell uns certs drets d'ús, gratuïts o sotmesos a pagament en cas de ser utilitzats.

La vil·la com a organització territorial i fiscal no va sobrepassar gaire el període carolingi, substituïda com a districte fiscal pel castell i com a terme i comunitat per la parròquia, de manera que el nom només va mantenir el significat d'aglomeració d'habitatges, el poble, que més endavant va passar a designar específicament els pobles grans, les anomenades viles-mercat.

46. MAGNOU-NORTIER (1974), p. 159; MARQUÉS (1996-1997), p. 1512-1514; SALRACH (1999b), p. 57, i Sabaté (2007), p. 32. *Alodem nostrum proprium, ecclesiam videlicet Sancti Vincentii simul cum ipsa villa que vocant Anavel*; ORDEIG (2020), doc. 450, a. 995). *in comitatum Ausona, in parochia Sancti Elarii*; ORDEIG (1999), doc. 234.

BIBLIOGRAFIA

- ABADAL I DE VINYALS, Ramon d' (1926-1950 i 1952). *Els diplomes carolingis a Catalunya*. 2 toms. A: ABADAL I DE VINYALS, Ramon d': *Catalunya carolíngia*. Vol. II. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans (Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica II).
- (1955). *Els comtats de Pallars i Ribagorça*. A: ABADAL I DE VINYALS, Ramon d': *Catalunya carolíngia*. Vol. III. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans (Memòries de la Secció Històrico Arqueològica XIV-XV).
- (1958). *Els primers comtes catalans*. Barcelona: Teide.
- (1964). «La pre-Catalunya». A: SOLDEVILA, Ferran [dir.]. *Història dels catalans*. Vol. II. Barcelona: Ariel.
- ALTURO, Jesús; BELLÉS, Joan; FONT I RIUS, Josep M.; GARCÍA, Yolanda; MUNDÓ, Anscari M. (2003). *Liber Iudicum Popularis. Ordenat pel jutge Bonsom de Barcelona*. Barcelona: Generalitat de Catalunya – Departament de Justícia i Interior (Textos Jurídics Catalans – Lleis i Costums 1/1).
- BAIGES I JARDÍ, Ignasi J.; PUIG I USTRELL, Pere (2019). *El comtat de Barcelona*. A: ABADAL I DE VINYALS, Ramon d' [fund.]; FONT I RIUS, Josep M.; MUNDÓ, Anscari M. [dirs.], FELIU I MONTFORT, Gaspar i SALRACH I MARÉS, Josep Maria [col.]. *Catalunya carolíngia*. Vol. VII. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans (Memòries de la Secció Històrico Arqueològica, CX).
- BANGE, François (1984). «L'Ager et la villa: structures du paysage et du peuplement dans la regions mâconnaise à la fin du haut Moyen Age (IXe-XIe siècles), *Annales. Economies. Sociétés. Civilisations*, 39, 3 p. 533-569.
- BISSON, Thomas N. (1998). *Tormented voices. Power, Crisis and Humanity in Rural Catalonia (1140-1200)*. Harvard: the President and Fellows of Harvard college. Traducció catalana (2003) amb el títol: *Veus turmentades. Poder, crisi i humanitat a la Catalunya rural, 1140-1200*. Barcelona: Curial. Les cites són de l'edició catalana.
- BOLÒS I MASCLANS, Jordi (1990). «El marc històric». A: VIGUÉ, Jordi [dir.]. *Catalunya Romànica*. Vol. IV, *La Garrotxa*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, p. 17-94.
- (2000). *Diccionari de la Catalunya medieval, segles VI-XV*. Barcelona: Edicions 62.

- BONNASSIE, Pierre (1975). *La Catalogne, du milieu du Xe à la fin du XIe siècle. Croissance et mutations d'une société*. 2 Vol. Toulouse: Association des Publications de l'Université de Toulouse – Le Mirail. Traducció catalana
- (1979 i 1981): *Catalunya mil anys enrere (s. IX-XI). Creixement econòmic i adveniment del feudalisme a Catalunya, de mitjan del segle X a final del segle XI*. 2 Vol. Barcelona: ed. 62. Les cites són de l'original.
- (1981). *Cinquante mots clés de l'histoire médiévale*. Toulouse: Privat. Traducció castellana (1983): *Vocabulario básico de la historia medieval*. Barcelona: Crítica.
- (1990). «La croissance agricole du Haut Moyen Âge dans la Gaule du Midi et le nord-est de la péninsule ibérique: chronologie, modalités, limites», a: *Flaran 10. La croissance agricole du Haut Moyen Âge: chronologie, modalités, géographie*. Auch: Centre Culturel de l'Abbaye de Flaran, p. 13-35. Hi ha traducció castellana amb el títol «El crecimiento agrícola de la Alta Edad Media en el sur de la Galia y el noreste de la península Ibérica: cronología, modalidades, límites». A: BONNASSIE, Pierre (1993), *Del esclavismo al feudalismo en Europa occidental*. Barcelona, Ed. Crítica, p. 105-165.
- BRINGUÉ, Josep M. (1996). «Comunitats i béns comunals al Pallars Sobirà, segles XV-XVIII». *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. VII, p. 115-128.
- BOU, Xavier (1988). «El monestir de Sant Cugat en el segle x. La formació del domini vallesà». *Estudis Santcugatencs*, 5, p. 1-89.
- CANAL, Josep; CANAL, Eduard; NOLLA, Josep M., i SAGRERA, Jordi (2006). «Les *uillae* de Constantí a Carlemany. Aportacions gironines a la qüestió de l'evolució i la transformació de les vil·les o termes rurals durant l'antiguitat tardana (segles IV-VIII)». *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XLVII, p. 15-48.
- DUHAMEL-AMADO, Claudie (1990). «L'alleu paysan a-t-il existé en France méridionale autour de l'an Mil?». *Annales du Midi*. Vol. 102 núm. p. 309-317.
- DUPONT, André (1955). «Considérations sur la colonisation et la vie rurale dans le Roussillon et la Marche d'Espagne au IXe siècle», *Annales du Midi*. Vol. 67, núm. 3 p. 223-245.
- (1965). «L'aprision et le régime aprisionnaire dans le Midi de la France (fin du VIIIe – début du Xe siècle)». *Le Moyen Âge. Revue d'histoire et de Philologie, Paris*. Vol. LXXI, núm 2, p. 179-213 i núm. 3, p. 375-399.
- DURAND, Aline (2003). *Les paysages médiévaux du Languedoc (X^e-XIIe siècles)*. Toulouse: Presses Universitaires du Midi.

- DURLIAT, Jean (1990). *Les finances publiques de Dioclétien aux carolingiens (284-899)*. Sigmaringen: Jan Thorbecke.
- FELIU MONTFORT, Gaspar (1972). «El condado de Barcelona en los siglos IX y X: organización territorial y económico-social». *Cuadernos de Historia Económica de Cataluña*, VII, p. 9-32.
- (1976). «Els inicis del domini territorial de la seu de Barcelona». *Cuadernos de Historia Económica de Cataluña*, XIV, p. 45-61.
- (1990). *El funcionament del règim senyorial a l'edat moderna. L'exemple del Pla d'Urgell*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs.
- (1996). «La pagesia catalana abans de la feudalització». *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 26, p. 30-41.
- (1999). «La vida econòmica. A: RIU, Manuel [dir.]: *La España cristiana de los siglos VIII al XI. Los núcleos pirenaicos (718-1035)*. Navarra, Aragón, Cataluña. A: JOVER ZAMORA, José M. [dir.]: *Historia de España Menéndez Pidal*. Vol. VII **. Madrid: Espasa Calpe, p. 649-697.
- (2000). «Aspectes de la formació del feudalisme a Catalunya». *Recerques*, 41, p. 179-203.
- (2022). «Tenth and Tithe in Carolingian Catalonia» A: FURIÓ, A.; APARISI, F. [eds.]. *Tithe in the Middle Ages*. València: Publicacions de la Universitat de València.
- FERRER I GODOY, Joan [ed.] (2009). *Diplomatari del monestir de Sant Joan de les Abadesses (995-1273)*. Barcelona: Fundació Noguera (Col·lecció Diplomataris, 43).
- GIBERT REBULL, Jordi (2012). «L'alta edat mitjana a la Catalunya Central (s. VI-XI). Estudi històric i arqueològic de la conca mitjana del Llobregat». *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, XXIII, p. 353-385.
- GOFFART, Walter (1972). «From Roman Taxation to Medieval Seigneurie. Three Notes». *Speculum*, 47, p. 165-187 i 373-394.
- (1974). *Caput and Colonato: towards a History of late Roman taxation*. Toronto: University of Toronto Press, 1974.
- HINOJOSA, Eduardo de (1905). *El régimen señorial y la cuestión agraria en Cataluña*. Madrid: Librería General de Victoriano Suárez.
- JARRETT, Jonathan (2010a). *Rulers and ruled in frontier Catalonia (880-1010). Pathways of power*. Woodbrige (Regne Unit) i Rochester (Estats Units): Royal Historical Society/The Boydell Press.

- (2010*b*). «Centurions, Alcalas and *Christiani Perversi*: Organisation of Society in the pre-Catalan “Terra de Ningú”». A: DEYERMOND, Alan; RYAN, Martin J. [eds.]. *Early Medieval Spain: a Symposium*. Londres: Queen Mary University, Department of Hspanic Studies (Papers of the Medieval Hispanic Research Seminar, 63).
- JUNYENT I SUBIRÀ, Eduard; MUNDÓ, Anscari M. (1992). *Diplomatari i escrits literaris de l'abat i bisbe Oliba*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans (Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica, XLIV).
- KIRCHNER, Helena (2006). «Espaces agraris en el terme del monestir de Sant Cugat del Vallès (segles X-XIII)». *Arqueologia Medieval*, núm. 2, p. 22-35.
- LE JAN, Régine (1988). «Familles et pouvoir». A: LE JAN, Régine, [ed.] *La Royauté et les élites dans l'Europe carolingienne (début IXe siècle aux environs de 926)*. Villeneuve de l'Ascq: Centre d'histoire de l'Europe du nord-ouest, p. 467-480.
- MAGNOU-NORTIER, Elisabeth (1974). *La Société laïque et l'église dans la province ecclésiastique de Narbone (zone cispyrénéenne) de la fin du VIIIe à la fin du XIe siècle*. Toulouse: Association des publications de l'Université de Toulouse—le Mirail.
- (1982). «La terre, la rente et le pouvoir dans les pays de Languedoc pendant le Haut Moyen Âge. I: La villa, une nouvelle problématique». *Francia*, núm. 9, p. 79-115. II: «La question du manse et de la fiscalité foncière en Languedoc pendant le Haut Moyen Âge». *Francia*, núm. 10, p. 21-66.
- (1984). «À propos de la villa et du manse dans les sources méridionales du haut Moyen Âge». *Annales du Midi*. Vol. 96, p. 85-91.
- (1990). «Recherches sur la fiscalité foncière durant le Haut Moyen Âge: premiers résultats». A: PELÁEZ, Manuel J. [ed.], *Historia económica y de las instituciones financieras en Europa: trabajos en homenaje a Ferran Valls i Taberner*. Màlaga: Cátedra de Historia del Derecho y de las Instituciones. Facultad de Derecho de la Universidad de Málaga, p. 3351-3370.
- (1993). «Trois approches sur la question du manse». A: MAGNOU-NORTIER, Elisabeth. *Aux sources de la gestion publique, T. 1: Enquête lexicographique sur fundus, villa, domus, mansus*, Lille: Presses du Septentrion, p. 123-207.
- (1994*a*). «La chute de Rome a-t-elle eu lieu?». *Bibliothèque de l'École des Chartes*, núm. 152, p. 521-541.
- (1994*b*). *Capitulare De Villis et curiis imperialibus (vers 810-813): texte, traduction et commentaire*. Vendôme: Presses Universitaires de France.

- (1995). *Aux sources de la gestion publique*. Vol. II: *L'«Invasio» des «villae» ou la «villa» comme enjeu de pouvoir*. Lille: Presses Universitaires du Septentrion, 1995.
- MAGNOU-NORTIER, Elisabeth; MAGNOU, Anne Marie [eds.] (1996). *Recueil des chartes de l'Abbaye de la Grasse*. Vol. I: 779-1119. Paris: CTHS (Collection de documents inédits sur l'histoire de France - Section d'Histoire Médiévale et de Philologie - série in 8°. Vol. 24).
- MARQUÈS, Josep M. (1996-1997). «Parròquies i divisió administrativa del territori, fins al s. XI». *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*. Vol. XXXVIII, p. 1501-1520.
- MARTÍ, Ramon (1987). *Els inicis de l'organització feudal de la producció al bisbat de Girona. Col·lecció diplomàtica de la seu (anys 817-1100)*. Tesi doctoral inèdita, Universitat Autònoma de Barcelona.
- [ed.] (1997). *Col·lecció diplomàtica de la Seu de Girona (817-1100)*. Barcelona: Fundació Noguera (Col·lecció Diplomataris, XIII).
- OLIVER BRUY, Jaume (1995). «Senyors capturats? El delme a la documentació del Pallars i la Ribagorça anterior al segle XII». A: SÉNAC, Philippe. *La Marche Supérieure d'Al-Andalus et l'Occident Chrétien. Actes recueillis et présentés par Philippe Sénac*. Madrid: Casa de Velázquez - Universidad de Zaragoza, p. 135-161.
- ORDEIG I MATA, Ramon (1999). *Els comtats d'Osona i Manresa*. A: ABADAL I DE VINYALS, Ramon d' [fund.]; FONT I RIUS, Josep M., i MUNDÓ, ANSCARI M. [dirs.]. *Catalunya carolíngia*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans (Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica LIII – LV).
- (2020). *Els comtats d'Urgell, Cerdanya i Berga*. A: ABADAL I DE VINYALS, Ramon d' [fund.]; FELIU, Gaspar, i SALRACH, Josep M. [dirs.]. *Catalunya carolíngia*. Vol. VIII. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans (Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica, CXI).
- (2022). *Diplomatari dels comtes Bernat de Besalú i Guifré II de Cerdanya, germans de l'abat i bisbe Oliba*. Vic: autor (Estudis Històrics, 12).
- PLADEVALL, Antoni (1993). «El poblament i la propietat de la terra als antics termes de Sant Hilari Sacalm i la vall d'Osor (s. x)». *Quaderns de la Selva*. Vol. 6, p. 49-78.
- PONSICH, Pere (2006). *Els comtats de Rosselló, Conflent, Vallespir i Fenollet*. A: ABADAL I DE VINYALS, Ramon d' [fund.]; FONT I RIUS, Josep M., i MUNDÓ,

- Anscari M. [dirs.]. *Catalunya carolíngia*. Vol. VI. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans (Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica, LXX).
- ROIG I DEULOFEU, Albert (1999). «El marc històric». A: PLADEVALL, Antoni [dir.]. *Catalunya romànica*. Vol. XVIII. *El Vallès Occidental / El Vallès Oriental*. Barcelona: Gran Enciclopèdia Catalana, p. 17-48.
- ROUCHÉ, Michel (1980). «Les survivances antiques dans trois cartulaires du Sud-Ouest de la France aux xe et xie siècles». *Cahiers de civilisation médiévale*. Vol. XXIII, núm. 90, p. 93-108.
- SABATÉ, Flocel (2007). *La feudalización de la sociedad catalana*. Granada: Editorial de la Universidad de Granada.
- SALRACH MARÉS, Josep M. (1988). «Défrichement et croissance agricole dans la Septimanie et le nord-est de la péninsule Ibérique. A: *Flaran 10. La croissance agricole du Haut Moyen Age, Chronologie, modalités, géographie*. Auch: Centre Culturel de l'Abbaye de Flaran, p. 133-151.
- (1991). «Conquesta de l'espai agrari i conflictes per la terra a la Catalunya carolíngia i comtal». A: BARRAL, Xavier, et al. [eds.] (1991) *Catalunya i la França meridional*. A: BARRAL, Xavier, et al. *Catalunya i la França meridional a l'entorn de l'any mil. Col·loque international Hugues Capet 987-1987. La France de l'an Mil*. Barcelona, 1987. Barcelona: Generalitat de Catalunya, p. 211-239.
- (1992). «Formació, organització i defensa del domini de Sant Cugat en els segles X-XII». *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, núm. 13, p. 127-173.
- (1997). «Orígens i transformacions de la senyoria a Catalunya». A: GUINOT, Enric [ed.]. *Les senyories medievals. Una visió sobre les formes del poder feudal*. *Revista d'Història Medieval*, núm. 8, p. 25-55.
- (1998). «Tres mots polèmics, vila, mas i alou, en època carolíngia». *Quaderns del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles*, núm. 19, *Actes del col·loqui de tardor. El mas medieval a Catalunya*, p. 45-64.
- (1999a). «Los grupos sociales». A: RIU, Manuel [dir.]: *La España cristiana de los siglos VIII al XI. Los núcleos pirenaicos (718-1035). Navarra, Aragón, Cataluña*. A: JOVER ZAMORA, José M.^a [dir.]: *Historia de España Menéndez Pidal*. Vol. VII **. Madrid: Espasa Calpe, p. 393-426.
- (1999b). «La Catalunya de Gerbert entre dues èpoques: estructura del territori i dinàmica politicoeconòmica». A: OLLICH, Imma [ed.]. *Actes del Congrés Internacional Gerbert d'Orlhac i el seu temps*. Vic: Eumo, p. 45-67.

- (2004). *Catalunya a la fi del primer mil·lenni*. Vic: Eumo - Lleida: Pagès.
- (2021). «*Catalunya carolíngia and the public nature of the great domain according to legal documents from the 9th and 10th centuries*». *Catalan Historical Review*, núm.14, p. 21-34. Versió catalana a la mateixa revista, amb el títol: *La Catalunya carolíngia i la natura pública del gran domini segons els documents judicials dels segles IX i X*, p. 133-146. Les cites són de la versió catalana.
- SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago; RIERA I VIADER, Sebastià, i ROVIRA I SOLÀ, Manuel (2003). *Els comtats de Girona, Besalú, Empúries i Peralada*, a: ABADAL I DE VINYALS, Ramon d' [fund.]; FONT I RIUS, Josep M., i MUNDÓ, Anscari M. [dirs.]. *Catalunya carolíngia*. Vol. V. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans (Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica LXI).
- TO FIGUERAS, Lluís (1991). «El marc de les comunitats pageses *villa* i parròquia a les diòcesis de Girona i Elna (final del segle IX - principis de l'XI)». A: BARRAL I ALTET, Xavier, et al. *Catalunya i França Meridional a l'entorn de l'any mil: la Catalogne et la France méridionale autour de l'an mil: Colloque International D. N. R. S./Generalitat de Catalunya «Hugues Capet 987-1987: La France de l'an Mil», Barcelona 2-5 juliol 1987*. Barcelona: Edicions 62, p. 211-239.
- (1997). *Família i hereu a la Catalunya nord-oriental (segles X-XII)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997.
- WICKHAM, Cris (1993). «La chute de Rome n'aura pas lieu». *Le Moyen Âge*, núm. 99, p. 107-125.